QANUN

№ 08 (112) İctimai-siyasi, elmi hüquq jurnalı 2003

AZƏRBAYCANIN XARİCİ
TİCARƏT KONSEPSİYASI VƏ STRATEGİYASI

OMBUDSMANIN YARANMA
TARİXİ, MAHİYYƏTİ VƏ CƏMİYYƏTDƏ ROLU

ƏMƏK HÜQUQ
NORMALARININ STRUKTURU

MONTESKYÖNÜN
HƏYATI VƏ HÜQUQİ GÖRÜŞLƏRİ

БОЛЬШЕВИКИ НЕ ПОСТРОИЛИ И
ОБЪЕКТИВНО НЕ МОГЛИ ПОСТРОИТЬ СОЦИАЛИЗМ.
ОНИ ПОСТРОИЛИ КОММУНАЛИЗМ

КТО ПОДОГРЕВАЕТ
КЛЕВЕТУ ВОЕННОГО "ЮРИСТА"?

YENİ SƏNƏDLƏR

mı islah etmir; ölüm cəzasının tətbiqi məqsədəuyğun deyil, çünki ümumqoruyucu əhəmiyyətə malik deyil; ölüm cəzasının mövcudluğu bu və ya digər cəmiyyətin mədəni-hüquqi cəhətdən geriliyinə, sivil olmamasına işarədir. Digər qrup alimlər ölüm cəzasının saxlanılmasının tərəfdarıdırlar və onlar aşağıdakı dəlilləri irəli sürürlər: ölüm cəzası digər cəza növlərindən fərqli olaraq cinayətkarlıqla mübarizədə daha effektli vasitədir; bu cəza növünün tətbiqi iqtisadi cəhətdən dövlətə ucuz başa gəlir; ölüm cəzasının tətbiqi cəmiyyəti onun üçün yararsız insanlardan azad edir; ölüm cəzasının tətbiqi həbsxanalarda məhkumlarla pis rəftar etmə kimi halların qarşısını alır. Üçüncü qrup alimlər ölüm cəzasının tətbiqi hallarının tədricən azaldılması yolu ilə ləğv olunmasının tərəfdarlardırlar.[3]

Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, ölüm cəzası BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilən 1948-ci il 10 dekabr tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə zidd olan bir cəza növüdür. Doğrudan da ölüm cəzasının tətbiqi Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 3-cü maddəsində nəzərdə tutulan və hər bir insanın ən ümdə, təbii hüququ sayılan yaşamaq hüququnu pozur. Həmçinin Bəyannamənin 5-ci maddəsində nəzərdə tutulur ki,"heç kim işgəncəyə və ya qəddar, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan münasibətə və cəzaya məruz qalmamalıdır".[4] Göründüyü kimi, ölüm cəzası qeyri-insani və sərt xarakterli cəza növüdür.Əgər biz sözdə deyil, əməldə insan həyatını mütləq dəyər kimi qəbul ediriksə, o zaman insanı həyatdan məhrum etməyə qadağa qoyulması da mütləq xarakter daşımalıdır.

Ç.Bekkaria qeyd edir ki, "cəza nə qədər sərt olsa, bir o qədər insanların ürəkləri qəddarlaşır..." Həmçinin "cəzanın sərtliyi yox, daha çox onun qaçılmazlığı insanlarda güclü təəssürat yaradır".[5]

Ölüm cəzası yeganə dövlət məcburiyyət tədbiridir ki, ölüm hökmünün icrasından sonra məhkəmə tərəfindən yol verilən səhvlərin düzəldilməsi qeyri-mümkündür. Bu cür hallar bütün dünya ölkələrinin məhkəmə təcrübəsinə məlumdur. 1987-ci ildə X.Bedan və M.Reydled kimi amerikalı müəlliflərin hesablamalarına görə ABŞ-da səhvən 349 ölüm hökmü çıxarılmış və onlardan 23-ü icraya yönəlmişdir.[6]

Onu da nəzərə almalıyıq ki, ölüm cəzasının ləğv olunması üçün şərait yetişməlidir. Bu fikri əksər müəlliflər qəbul edir. 1993-cü ildə Malko yazırdı ki, "dini və əxlaq normalarının mövcud olduğu, demokratik institutların möhkəmlənmədiyi, hüquqi dövlətin olmadığı cəmiyyətdə ölüm cəzasının ləğvi lüzumsuzdur". Bu baxımdan müəllif hesab edirdi ki, ölüm cəzasının ləğvinin məqsədəuyğunluğu vətəndaşlı cəmiyyət və hüquqi dövlətin mövcud olduğu cəmiyyətdə mümkün olacaqdır. Artıq daha sivil, əxlaqi dəyərlərin qorunduğu cəmiyyətdə insanı yaşamaq hüququndan məhrum etməyə lüzum qalmayacaq.[7]

Konkret Azərbaycan Respublikasına münasibətdə qeyd etməliyik ki, ölüm cəzası artıq tətbiq edilmir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti AR-də ölüm cəzasının ləğv edilməsi ilə əlaqədar 1998-ci il fevralın 3-də AR-in MM-inə müraciət etmişdir. AR-in MM-si ölüm cəzasının ləğv olunması ilə əlaqədar AR-in Cinayət, Cinayət-Prosessual və Cəzaların İcrası məcəllələrinə dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında 10 fevral 1998-ci il tarixli qanun qəbul etmişdir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, heç də ölüm cəzasının tətbiqi cinayətkarlığın qarşısını alan başlıca faktor rolunu oynamır. Ümumiyyətlə, cinayətlərin qarşısını cəzanın yüngüllüyü və yaxud sərtliyi ala bilməz. Çünki cinayətkarlıq, hətta onun artım meylləri hər bir ölkənin ictimai həyatının ziddiyyətləri ilə sıx əlaqədardır. Düzdür, ölüm cəzası məhkumun yenidən cinayət törətməsi imkanını aradan qaldırır, onun həbsxanadan qaçması imkanını istisna edir və nəhayət bu cəza növünün icrası dövlətə iqtisadi cəhətdən ucuz başa gəlir. Ancaq bununla yanaşı ölüm cəzasının cəza sistemində saxlanılması məqbul hesab edilə bilməz. Hesab edirəm ki, Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının cəza sistemindən çıxarılması humanist addımdır. Bu bir daha Azərbaycan Respublikasının sivil, demokratik, hüquqi dövlət olduğunu sübut edir.

1. Анашкин Г.З Смертная казнь в капиталистических государствах. М., 1971.

2. Naumov A.V. Cinayət hüququ. B.: Qanun, 1998, səh. 450-451

3. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. М., 2002, с.167-170.

4. Курс уголовного права. Общая часть . Т.2. М.: Зерцало, 2002, с.72.

5. Беккариа Ч.О. преступлениях и наказаниях. М., 1939, с. 310,373.

6. Уголовное право. Общая часть. М., 1999, с.354.

7. Малько А.В. Смертная казнь как правовое ограничение. // Государство и право. 1993. №1.

"Azadlıq odur ki, qanunlarla icazə verilən hər şeyi edə biləsən. Əgər vətəndaş bu qanunlarla qadağan olunmuş şeyi edə bilərsə, onda onun azadlığı olmazdı, belə ki, həmin şeyi digər vətəndaşlar da edə bilər".

Yunis XƏLİLOV
Naxçıvan Dövlət Universitetinin iqtisad hüquq fakültəsinin tələbəsi

MONTESKYÖNÜN HƏYATI VƏ HÜQUQİ GÖRÜŞLƏRİ

XVIII əsr fransız filosofu, maarifçi, yazıçı, iqtisadçı və hüquqşünas olan Şarl de Monteskyö 18 yanvar 1689-cu ildə, böyük Fransa burjua inqilabından 100 il əvvəl, Fransanın Bordo şəhəri yaxınlığında atalarının malikanəsi olan Le Brede qalasında orta səviyyəli hərbçi aristokrat ailəsində dünyaya gəlmişdir. O, Kalvinist-Protestant kilsəsi rahibləri məktəbində oxumuş, latın və yunan dillərini yaxşı öyrənmişdir. Monteskyö tibb və hüquq elmlərini dərindən öyrənmiş, fəlsəfə və ilahiyyat ilə də məşğul olmuşdur. O, 1714-cü ildə, hələ 25 yaşı olarkən Bordo Ali Məhkəməsinə üzv təyin edilmiş, 1716-cı ildə isə əmisinin ölümündən sonra onun yerinə həmin məhkəmənin rəyasətinə gətirilmişdir. Monteskyö 12 il fasiləsiz olaraq öz doğma Bordo şəhərində "parlamentə" - yerli şura və məhkəməyə rəhbərlik etmişdir. Onun siyasi elmlərə marağı məhz bu illərdə yaranmışdır. Monteskyö 1712-ci ildə yaradılmış Bordo Akademiyasının üzvü olmuşdur. Mütəfəkkir müxtəlif illərdə "Təfəkkür sistemi" (1716), "Düha fərqləri" (1717) və "İran məktubları" (1721) əsərlərini nəşr etdirmişdir. "İran məktubları" əsəri Hollandiyanın Amsterdam şəhərində nəşr edilmişdir. Əsərin ilk nəşrində müəllifin adı gizli saxlanılmışdır. Çünki belə cəsarətlə yazılmış tənqidi bir əsər qəddar XIV Lüdoviqin (1638-1715) ölümündən 6 il sonra yenə də davam edən dəhşətli istibdad dövründə çap olunmuşdur. Ayrı-ayrı şəxslər arasında məktublaşma formasında və roman janrında yazılmış bu əsərdə Fransanın XIV Ludoviq dövrü, o zamankı İran dövlətinin vəziyyəti kəskin, ifşaedici tənqid atəşinə tutulmuşdur. Bundan əlavə Monteskyö bu əsərində o dövrün Avropa siyasəti, islam və xristian dini, müxtəlif dünya ölkələrində əhalinin artma və azalma səbəbləri, monarxiya və respublika idarəçilik formaları və onların tarixi haqqında, eləcə də fəlsəfəyə dair maraqlı və dəyərli fikirlər irəli sürmüşdür. 161 məktubdan ibarət olan iki cildlik "İran məktubları" əsəri Monteskyönü məşhurlaşdırdı və ona böyük şöhrət gətirdi.

Müəllif bu əsərinin ikinci nəşrini 1721-ci ildə, 3-cü nəşrini isə ölümündən bir il əvvəl, yəni 1754-cü ildə bəzi əlavələrlə nəşr etdirdi. Vəfatından sonra isə əsər dəfələrlə 1758, 1897, 1929 və 1954-cü illərdə yenidən nəşr edilmişdir. Həyatının Paris dövrünədək "İran məktubları"ndan sonra Monteskyö aşağıdakı əsərləri yazmışdır: Dialoque de Sylla et d. Eucrate (1722), De la Politique (1723), Reflexions Sur la Monarchie Universelle (1724).

1726-cı ildə Monteskyö Parisə köçmüş və iki ildən sonra Fransa Akademiyasına üzv seçilmişdir. 1729-cu ildə İngiltərəyə gedərək lord Chesterfieldin iki il qonağı olmuşdur. Monteskyö İngiltərədə olarkən London Kral Cəmiyyəti üzvlüyünə qəbul olunmuşdur. 1731-ci ildə təkrar Fransaya dönərək Bordo Akademiyasında bir çox mühazirələr oxumuşdur. 1734-cü ildə "Romalıların yüksəliş və suqu-

tunun səbəbinə dair düşüncələr" adlı məşhur əsərini nəşr etdirmişdir. O, bu əsərində Romanın tarixi nümunəsində sübut etməyə çalışırdı ki, harada vətəndaşlar azaddırlarsa, ədalətli qayda-qanunlar hökm sürürsə, orada normal cəmiyyət olar.

Monteskyö Avropa ölkələrinə bir çox səyahətlər etmiş, müxtəlif ölkələrin dövlət hakimiyyəti, quruluşunun fərqli formalarını (respublika, monarxiya, despotizm) müqayisə edərək təhlillər aparmışdır. Monteskyö tarixdə ilk dəfə olaraq siyasi proseslərin inkişaf qanunauyğunluqları ilə bağlı ümumiləşdirilmiş nəticələr almaq üçün müxtəlif ölkə hüquqlarının müqayisəli öyrənilməsindən şüurlu və sistemli şəkildə istifadə etmişdir.

Monteskyönün 1748-ci ildə Cenevrədə məşhur iki cildlik şah əsəri – "Qanunların ruhu" çap edilmişdir. O, bu əsərdə Lokkun ənənələrini davam etdirərək liberal demokratik quruluşun prinsiplərini müəyyənləşdirmişdir. Monteskyö Avropada mütləq monarxiyaları müşahidə edib təhlillər apararaq kral hakimiyyətinin vətəndaşlara qarşı özbaşınalığını aradan qaldırmaq üçün əlverişli yollar axtarırdı. Bu məqsədlə o, "Qanunların ruhu" əsərində hüquqi dövlət və hakimiyyətin bölünməsi konsepsiyasını irəli sürmüşdür. Monteskyö hesab edirdi ki, vətəndaş cəmiyyətində siyasi azadlıq hüquqi dövlətin qurulmasında əsas rol oynayır. Onun siyasi azadlıq ideyası vətəndaş azadlığı ideyası ilə əlaqədar idi ki, bunun da əsasını ölkə vətəndaşlarının təhlükəsizliyi təşkil edirdi. O yazırdı: "Azadlıq odur ki, qanunlarla icazə verilən hər şeyi edə biləsən. Əgər vətəndaş bu qanunlarla qadağan olunmuş şeyi edə bilərsə, onda onun azadlığı olmazdı, belə ki, həmin şeyi digər vətəndaşlar da edə bilər". Monteskyö siyasi azadlıq deyərkən qanunçuluğun və təhlükəsizliyin bərqərar olmasını nəzərdə tuturdu. Buna nail olmaq üçün isə o, hakimiyyətin bölgü prinsipi konsepsiyasını işləyib hazırlamışdır. Bu konsepsiyaya görə dövlət hakimiyyəti müxtəlif orqanlarda cəmləşmiş və bir-birini qarşılıqlı surətdə məhdudlaşdıran və tarazlaşdıran qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinə bölünür. Monteskyönün bu konsepsiyası dövlət hüququ nəzəriyyəsində böyük əks-səda doğurdu. Öncə böyük Britaniyada konstitusion inkişafa təsir edən, habelə ABŞ Konstitusiyasında öz əksini tapan bu konsepsiya, sonralar müasir dünyanın bütün demokratik dövlətlərinin Konstitusiyasında təsbit edilmişdir.

Monteskyö "Qanunların ruhu" əsərində cinayət, cəza və cinayət prosesi məsələlərinə də toxunmuş, bu barədə dəyərli fikirlər irəli sürmüşdür. Monteskyönün bu əsərində onun cinayət hüquqi proqramını əks etdirən fəsillər (cəzanın gücü haqqında, cinayət və cəza barəsində dəqiq mütənasiblik haqqında, pul və cismani cəzalar haqqında, talion qanunun haqqında) vardır. O, cinayət hesab edilən əməllər dairəsinin (xüsusilə də din sahəsinə və monarxın təhqir edilməsi ilə bağlı olan cinayət əməlləri dairəsinin) xeyli məhdudlaşdırılmasının qızğın tərəfdarı olmuşdur. Monteskyöyə görə hərəkətlərlə müşayiət edilməyən sözlərə və fikirlərə görə şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək olmaz. Onun fikrincə, hər bir cinayət qanunda dəqiq müəyyən olunmalıdır ki, hakim qanundan kənara çıxa bilməsin.

Monteskyö cinayət cəzasının şəxsin törətdiyi cinayətə uyğunluğu prinsipini də işləyib hazırlamışdır. Eyni zamanda o, cəzaların ümumən yüngülləşdirilməsinin tərəfdarı olmuş və ölüm cəzasının tətbiq dairəsinin məhdudlaşdırılması zərurətini xüsusilə qeyd etmişdir.

Monteskyo cinayətkarlığın səbəbləri probleminə dair özünün metodoloji konsepsiyasını da hazırlamışdır. Bu konsepsiyada o, cinayətlərin baş verməsəbəblərini iqlimin təsirindən asılı olduğunu sübut etməyə çalışırdı. Onun fikrincə, şimaldan cənuba hərəkət etdikcə ehtiraslar və cinayətlər də artır. Monteskyö cinayət hüququnun əsas vəzifəsini cəzalandırmaqdan daha çox, cinayətkarlığın qarşısını almağın zəruriliyində görürdü.

"Qanunların ruhu" sivil dünya ölkələrində dövlət hakimiyyətinin demokratik sisteminin inkişafına böyük təsir etmişdir. Bu əsərin Monteskyönü daha da məşhurlaşdırmasına baxmayaraq, əsər katolik kilsəsi tərəfindən narazılıqla qarşılandı. 1749-cu ildə "Qanunun ruhu" kilsə tərəfindən, bəzi dini ehkamları rədd edən əsər kimi ittiham edilərək hücumlara məruz qaldı. Bu ittihamlara qarşı 1750-ci ildə Monteskyö "Qanunların ruhunu müdafiə" əsərini yazdı. Buna baxmayaraq, 1751-ci ildə "Qanunların ruhu" əsəri kilsə tərəfindən qadağan edildi.

Filosof ömrünün son illərini atalarının malikanəsi olan le Berde qalasında yaşayırdı, lakin o, ilin bir neçə ayını Parisdə keçirməyə vərdiş etmişdi. Yenə belə bir səfərdə ikən Monteskyö, 10 fevral 1755-ci ildə, 66 yaşında olarkən dünyasını dəyişdi. Bu böyük insan dünya işığına gözlərini yumarkən tarixdə iz buraxan digər məşhur şəxsiyyətlərdən Bekkariya 17, Holbax 18, Russo 42, Didro 42, Volter isə 61 yaşında idi.

Cinayət hüququnda tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin anlayışı və növləri

Tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanlara cinayət işinə xitam verilməsindən sonra tətbiq olunur və yetkinlik yaşına çatmayanların məhkum edilmiş sayılmasına səbəb olur. Bununla yanaşı, bu tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanları islah etməyə və onlar, habelə digər şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almağa yönəlir.

Şəlalə QASIMOVA
BDU-nun "Cinayət hüququ" kafedrasının dissertantı

Cəmiyyət və dövlət yeniyetmə nəslin tərbiyəsi işinə qayğı göstərməlidir. Bu işin mühüm tərkib hissəsi yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hüquqpozmalarla mübarizə sayılır. Belə kateqoriya şəxslərə münasibətdə çevik hüquqi siyasətin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi qanunvericilik və hüquqtətbiqetmə təcrübəsinin başlıca vəzifələrindən biri sayılır.

· Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi respublikamızın artıq qüvvədən düşmüş 1960-cı il tarixli Cinayət Məcəlləsinin 10-cu maddəsinin 3-cü hissəsində nəzərdə tutulurdu. Bu maddəyə əsasən, on səkkiz yaşınadək olan şəxs böyük ictimai təhlükəli cinayət hesab edilməyən əməli etdikdə, məhkəmə həmin şəxsin cinayət cəzası tətbiq edilmədən islah olunacağını mümkün saydıqda, belə şəxs haqqında qanunla nəzərdə tutulmuş c nayət cəzası, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edə bilərdi. Bundan başqa, köhnə CM-in 49-cu maddəsində işi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyaya göndərməklə cinayət məsuliyyətindən azad etmə institutu da tətbiq olunmuşdu: "Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs böyük ictimai təhlükəsi olmayan cinayət əlamətləri olan əməl törətmişsə, cinayət cəzası tətbiq edilmədən onun islah olunması mümkündürsə, onun haqqındakı iş rayon, şəhər, şəhərlərdə rayon icra hakimiyyəti başçısının aparatı yanında yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyaya göndərilməklə, o, cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Lakin bu zaman tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirləri CM-in 10-cu maddəsinin 3-cü hissəsindən fərqli olaraq, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə komissiyalar tətbiq edirdi.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumu bir sıra rəhbər qərarlarında yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işlərinə baxarkən, hər bir halda onlara cinayət cəzası tətbiq etmədən tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin köməyi ilə islah olunacaqlarının mümkünlüyünü xüsusi olaraq müzakirə etməyi məhkəmələrə tövsiyə etmişdir.

Yeniyetmələrin cinayətkar və ümumiyyətlə, cəmiyyətə zidd davranışının səbəblərinə və xarakterinə dair çoxsaylı tədqiqatlara görə, həmin şəxslərə münasibətdə Respublikamızın cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş bütün tədbirlər, hər şeydən əvvəl, bu kateqoriya cinayətkarların yaş xüsusiyyətləri ilə şərtlənir. Həmin xüsusiyyətlər yüksək dərəcədə emosiyaya qapılmada, xarakterin dəyişkən olmasında, öz şəxsiyyətini təsdiq etmək istəyində və s. üzə çıxır. Göstərilən psixoloji yaş xüsusiyyətləri həm cinayətlərin törədilməsi motivlərində, həm də onların xarakterində ifadə olunur. Bundan başqa, statistika və